

از سوراخ کلید

- ابراهیم اقلیدی
- نقدی بر: بیرون از جنگل
- خاستگاه‌های افسانه (پریان) ادبی در ایتالیا و فرانسه

اشاره:

متناسب با موضوع اصلی این شماره از پژوهشنامه، ابراهیم اقلیدی، کتابی تئوریک را با عنوان «بیرون از جنگل: خاستگاه‌های افسانه (پریان) ادبی در ایتالیا و فرانسه» نقد و معرفی کرده است. این کتاب، هنوز به فارسی ترجمه نشده است.

نقد و نظریه‌پردازی، اهل دعوا و درگیری است و دردسر را دوست دارد. دوم آن‌که بیج کار (با استفاده از سوراخ کلید) در دست خود ماست و می‌توانیم آن را هر قدر بخواهیم، میزان کنیم و هر آینه مصلحت اقتضا کند، آن را می‌بندیم و موضوع را درز می‌گیریم. خوبی دیگرش هم این است که ما را از شهود و مکاشفه و علم حضوری (که متأسفانه به دلیل لقمه حرام، دیگر دست نمی‌دهد) بی‌نیاز می‌کند. هم‌چنین، جمله بهتر و دلنشین‌تری داریم که می‌فرماید: «سری را که درد نمی‌کند، دستمال نباید بست.»

ما جمله‌ای کلیشه‌ای داریم که دست کم نیم قرن است خود من از زبان عارف و عامی شنیده‌ام: در غرب، خبری نیست. جمله‌ای مثل «جهان و کار جهان جمله هیچ در هیچ است»؛ با این تفاوت که این مصرع شعر، اعلام ختم همه چیز است، اما «در غرب خبری نیست»، هم‌چنین نام رمانی است که سال‌ها پیش از آن‌که نیاکان نابغه ما دریابند که در هیچ کجا، هیچ خبری نیست و هنر نزد شخص شخص ماست و همه از شرم حضور ما سوءاستفاده کرده و خوش خطی آن‌ها به سبب تقلب و جعل دست‌خط ماست، در غرب نوشته شده.

۱. قصه‌های موقع خواب، به معنای درست

سیاسی

بیرون از جنگل: خاستگاه‌های افسانه (پریان) ادبی در ایتالیا و فرانسه^۱. جدا از پیش‌گفتار کوتاه اثر، اکثر مقالاتی که در این کتاب آمده،

حالا که اسم رمان را آوردم، یادم آمد که یک نوع رمان به نام رمان سوراخ کلیدی داریم که به بحث ما هیچ ربطی ندارد. اما در فواید سوراخ کلید بسیار گفته‌اند؛ از جمله آن‌که یواشکی است و از درگیری و دردسر جلوگیری می‌کند. در حالی که

(Novella)های مدرن پدید آمد و سپس نوولاهای، زمینه ساز پیدایش رمان مدرن گردید. نویسنده مقدمه می‌نویسد:

«برای پی بردن به رونق و رواج افسانه‌ای، ادبی، همین بس که نگاهی به قفسه‌های کتاب‌فروشی‌ها بیندازیم و رقابت اقتباس‌های هزل‌آمیز افسانه‌ها، از قبیل افسانه‌های موقع خواب، به معنای درست سیاسی و کتاب‌های دیگری هم چون افسانه‌های (پریان) مدرن انتشارات آکسفورد را مشاهده کنیم.»

به نظر نویسنده مقدمه، مخاطب مجموعه‌هایی از این قبیل، هم بزرگسالان و هم کودکانند. آن‌ها می‌نویسند، مخاطب افسانه‌های ادبی کهن، پیوسته بزرگسالان بوده‌اند و برای جمع‌ها و محفل‌های محدود درباری نوشته می‌شده‌اند و به فرهنگ‌های زمانه خویش اشاره می‌کرده‌اند و «امروز هر چند علاقه به افسانه پریان رواج و رونقی بسیار یافته، خاستگاه‌های این گونه ادبی فراموش شده و در عوض مجموعه‌های متأخری هم چون کتاب‌های برادران گریم و آندرسن (وتا حدی شارل پرو) در بافت انگلیسی - آمریکایی، مقامی در حد آثار کلاسیک کسب کرده است و حال آن که اهمیت و قدرت نخستین افسانه‌های ادبی در دربار و انجمن‌های فرهنگی قرن هفدهمی ایتالیا و فرانسه پا گرفته و با گذشت قرن‌ها، اینک سرنوشتی چون سیندرلا یافته است.»

سپس نویسندگان مقدمه، به معرفی مقاله‌ها می‌پردازند و می‌گویند که همه مقالات کتاب تاریخ آغاز پیدایش افسانه‌های ادبی پریان و تحول آن را محور توجه قرار داده‌اند و معتقدند که زایش این گونه ادبی را باید در بطن و بافت چرخش‌های سرنوشت ساز بسیاری که در فرهنگ ادبی قرن‌های هفدهم و هجدهم رخ داده است، جست. از جمله پیدایش رمان،

محصول نهایی کارگاهی دو روزه است که در بهار سال ۱۹۹۵ میلادی، زیر عنوان و در زمینه: «افسانه‌های ادبی قرن‌های ۱۷ و ۱۸ در فرانسه و ایتالیا»، در کالج دارتماوژ برگزار شد. هدف مهم کارگاه، گرد هم آوردن محققانی بود که همه به تاریخ کهن افسانه ادبی اروپا و زمینه‌های اجتماعی و تاریخی که در آن‌ها بازتاب یافته، علاقه داشتند...

مقدمه کتاب، به قلم ویراستار و نیز یکی دیگر از نویسندگان مقاله‌هاست (انتونلا اتسنی) که در آن، به بررسی اهمیت افسانه‌های پریان ادبی و ریشه‌های جدیدتر یا اخیرتر آن اشاره می‌کند و مقصود از افسانه ادبی (Literary Fairy Tale)، آثاری است که بر اساس افسانه‌های معروف کهن با رویکردهای معرفتی، اجتماعی و سیاسی و ادبی جدید، توسط نویسندگان معروف در آن عصر نوشته شده. از میان مجموعه‌های افسانه ادبی یا داستان‌های بلند، نخستین نوولا

تجارت (به خصوص با خاورمیانه)، گسترش سواد و رونق کافه‌ها در قرن شانزدهم است و برعکس قصه‌های محلی و عامیانه که مردانه، شفاهی و غیر رسمی بود و گوینده آن دهقانان و محل و مناسبت نقل آن‌ها کار کشاورزی، کارگاه‌ها و مزارع و نیز به صورت آیینی در آیین‌ها و شعائر خاص بود، قصه پریان ادبی زنانه، نوشتاری و رسمی بود و با رونق صنعت چاپ در سالن‌ها (انجمن‌ها) و به دست زنان (از جمله کاترین دولنوی و ...) نوشته شد و به مسایل سیاسی و عمومی می‌پرداخت و خلاقیت و ابتکار از لوازم عمده آن بود و ... پس از مقدمه، مقاله نسی کانیا، به معرفی و بررسی جیامباتیستا بزیل می‌پردازد که کتاب او (داستان داستان‌ها)، پس از مرگ نویسنده در سال ۱۶۳۴ تا ۱۶۳۶ (جلد جلد) بیرون آمد. نام دیگر این اثر، پنتامرون (پنج‌جاه روز) است. داستان اصلی آن که چارچوب اثر است ۴ قصه گفته می‌شود و همه این داستان‌ها افسانه پریانند. ضمناً بزیل، نام اثر خود را از روی نام دکامرون (صدقه) بوکاجیو اقتباس کرده است. این مجموعه داستان در داستان که به لهجه ناپلی نوشته شده، بیشتر انواع افسانه‌های آن عصر را از قبیل (زیبای خفته،

کمدی دل آرته (Commedia dell'arte)، اپرا و حماسه مضحک و نیز استحالته ژانرهای سنتی (ادبیات) که سبب شده تا تاریخ نخستین گونه افسانه پریان ادبی، در سایه قرار گیرد. در مقدمه، موضوع کتاب متون و نویسندگانی از شب‌های دل‌انگیز جیووان فرانچسکو استراپارولا (۱۵۵۰-۱۵۵۳) تا کتاب داستان داستان‌های جیامباتیستا بزیل (۱۶۳۴-۱۶۳۶) معرفی و گفته شده است که کتاب اخیر، نخستین مجموعه مجلد به قلم تنها یک نویسنده در اروپا به شمار می‌آید و این کتاب (داستان داستان‌ها)، سنگ بنای قصه ادبی مدرن دانسته شده است.

«نخستین موج» پرخروش قصه مدرن، در اواخر قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم، دوران لویی چهاردهم با انتشار افسانه‌های شارل پرو پا گرفت.

هم‌چنین در مقدمه، این جملات از مقاله‌ای از جک زاپیز نقل شده است:

«قصه‌های عامیانه محلی را دهقانان در بین خود در کنار اجاق گرم خانواده یا در کارگاه‌های ریسندگی یا مزارع می‌گفتند. کشیشان آن‌ها را به زبان مادری در ضمن موعظه‌های خود می‌گفتند تا دهقانان را جذب کنند. بازرگانان و مسافران باسواد آن‌ها را به همه طبقات مردم در مسافرخانه‌ها و میخانه‌ها انتقال می‌دادند. دایه‌ها و لاله‌ها برای بچه‌های طبقات فرادست می‌گفتند. این قصه‌ها به یاد سپرده می‌شدند و به شکل‌ها و روایت‌های مختلف، توسط همه افراد جامعه انتقال داده و به مقتضای موقعیت‌ها و مناسبت‌های خاص (ضمن گفت‌وگو) نقل می‌شدند.»

نویسندگان مقدمه بر آن هستند که رشد افسانه پریان ادبی، نتیجه عوامل گوناگونی از قبیل رشد

گرچه‌های چکمه‌پوش، سیندرلا و ... را به نثری زیبا برای فرهیختگان نوشته است.

بزیل نوشته خود را با نثر مسجع و به صورتی طنزآلود می‌نگاشته است؛ به این نمونه ترجمه انگلیسی نگاه کنید:

[A seasoned proverb, minted long ago, says that they who search for what they should not, find what they would not, and it's inevitable that an ape who tried to put on a boot got caught by its foot, just like what happened to a ragged slave girl, who, Never having worn shoes on her feet, wanted to wear a crown on her head.]

مقالات کتاب، سه مقوله طبقه‌بندی شده‌اند: الف) زایش دوباره یک ژانر: پیدایش افسانه پریان ادبی در قرن هفدهم.

ب) از ژانر تا جنسیت و ایدئولوژی. ج) هزل‌ها و استحاله‌های افسانه پریان ادبی در قرن هجدهم.

دو مقوله نخست، مقاله‌های نسبتاً مفصلی بدین شرح نوشته شده است:

۱. از مأموریت جیامباتیستا بزیل برای افسانه پریان ادبی، به قلم نسی ال کانپا
۲. زیبارو و عجوزه (دیو و دلبر): نمود و واقعیت در داستان داستان‌های بزیل، نوشته انتونلا انسنی.

۳. افسانه‌های پرو (شارل پرو): مرواریدی نادر در ادبیات کلاسیک، نوشته کلا - لیز مالارت فلمدمن.

و در مقوله دوم، این مقالات:

۴. واقعیت‌های معجزه‌آسا: مطالعه پرامر شگفت در افسانه پریان ادبی فرانسه قرن هفدهم، نوشته

لوییس س سیفرت.

۵. افسانه‌ها و درباره افسانه‌ها: یادداشت‌های درباره شکل‌گیری کانونی، نوشته الیزابت دلبیو هریز.

۶. از گرچه‌ها و آدم‌ها: بنای گفتمان تمدنی در داستان پریان، نوشته (نویسنده آشنای کتابخوانان ایرانی) جک زاپیز.

۷. تأملاتی درباره حکومت پادشاهی در زیبایی زیبا یا شهسوار خوشبخت، نوشته آدرین ای زوئرتر.

و سرانجام در مقوله سوم، این عنوان‌ها را می‌خوانیم: ۸. افسانه‌های شکسته بسته: هزل و ریشخند محفل‌ها و نمایشگاه‌ها، نوشته مری لوییزانیس.

۹. تخیل و اکنشی یا ارتجاعی: ایدئولوژی و شکل افسانه پریان در گوزن شاه، نوشته تدمیری.

۱۰. «خواننده، نترس»: جیاکومو کازانووا و مطالعه امر خارق‌العاده، نوشته سینثیا س. کریج .

۱۱. شغل قرمزی هم چون افسانه، حوادث و ادبیات کودک: اختراع یک میراث سنتی، کاترین ولی - ولنتین و ...

اما به نظر من، زیباترین مقاله این مجموعه، مقاله «از گرچه‌ها و آدم‌ها» ست که گرچه‌ها را قدیمی‌ترین و بهترین دوستان انسان و شخصیت قصه‌ای آن‌ها را معقول‌ترین شخصیت‌های افسانه‌ها می‌داند که قهرمان یا شخصیت اصلی را از موج به اوج می‌رسانند و اگر پیمان شکست، او را به همان فرودستی و بی‌تابی نسخت آغاز افسانه باز می‌گردانند.

out of the woods: the origins of literary fairy tale in Italy and France, edited by Nancy Cane pa, Wayne state Uni: Press, 1977.